

Det Gamle Testamente som Skrift

Skrift og autoritet

Bodil Ejrnæs

I det store værk *The Canon Debate* (McDonald & Sanders 2002) indledes den hoveddel, der drejer sig om den gammeltestamentlige kanon, med en artikel af Qumranforskeren Eugene Ulrich: *The Notion and Definition of Canon*. Her forsøger han at indkredse selve kanonbegrebet og afgrænse det i forhold til andre begreber, og han beskriver hele den proces, som de hebraiske tekster gennemløber forud for fastlæggelsen af kanon. Igennem denne proces skifter teksterne status, de ændrer sig fra litteratur til skrift og fra skrift til kanon. Ifølge Ulrich har teksterne således gradvist udviklet sig fra Israels nationale og religiøse litteratur med en status sammenlignelig med de homeriske digte til hellige skrifter med autoritativ status. Herfra fortsætter processen, og teksterne ændrer nu status fra skrift til kanon. I slutningen af 1. årh. e.Kr. eller måske først et stykke ind i 2. årh. er denne proces afsluttet (Ulrich 2002:24.30, jf. også Ulrich 1999:12.115).

Det er altså vigtigt for Ulrich at foretage en klar distinktion mellem kategorierne skrift og kanon. Den første ("scripture" el. "book of scripture") definerer han som "a sacred authoritative work believed to have God as its ultimate author, which the community, as a group and individually, recognizes and accepts as determinative for its belief and practice for all time and in all geographical areas" (Ulrich 2002:29); den anden ("canon") giver han denne bestemmelse: "the final, fixed, and closed list of the books of scripture that are officially and permanently accepted as supremely authoritative by a faith tradition, in conscious contradistinction from those books that are not accepted" (Ulrich 2002:31). Det, der primært karakteriserer kanon til forskel fra autoritativ skrift, er, at teksterne har været gennem en bevidst, officiel vurdering ("reflective judgement"), og at der er foretaget en klar sondring mellem skrifter inden for og skrifter uden for kanon ("a closed list") (Ulrich 2002:32-33). Er listen ikke lukket, er der ikke tale om "an authoritative collection of books" (dvs. en kanon), men om "a collection of authoritative books" (dvs. skrift) (Ulrich 2002:30.32, med anvendelse af Bruce Metzgers formulering).

Emnet for denne artikel er ikke selve kanoniseringsprocessen, dvs. den fase, hvor transformationen fra skrift til kanon finder sted. Derimod vil jeg fokusere på det

stadium i udviklingen, hvor tekster, der siden kom til at udgøre den hebraiske kanon, har status af autoritative skrifter, altså det midterste stadium på den udviklingslinje, som Ulrich opstiller: litteratur – skrift – kanon. Jeg vil undersøge, dels hvordan det i tekster fra århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse kan spores, at der er en bevidsthed om, at gammeltestamentlige tekster¹ har status af autoritative skrifter, dels hvad denne autoritet er baseret på. Fra dette materiale uden for Det Gamle Testamente vil vi vende blikket mod de gammeltestamentlige tekster selv og afsøge dem for vidnesbyrd om forestillingen om skriftlighed og mundtlighed som medium for kommunikation – menneskelig såvel som guddommelig.

Det Gamle Testaments autoritative status

At Det Gamle Testamente har status af autoritativ skrift i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse, er der en række vidnesbyrd om, indirekte såvel som direkte. De indirekte vidnesbyrd finder vi først og fremmest i den omstændighed, at de gammeltestamentlige tekster har været genstand for *kopiering* og for *oversættelse*; det første er håndskriftfundene ved Det Døde Hav et helt håndgribeligt udtryk for med den mængde af bibelmanuskripter, som fundene omfatter. Ud over at disse håndskrifter giver et indblik i de gammeltestamentlige teksters form – i den henseende har Qumranfundene bidraget væsentligt til det tekstkritiske arbejde – er selve det faktum, at bibelteksterne findes i et stort antal kopier, for nogle teksters vedkommende i et ganske betragteligt antal, i sig selv et indicium på, at de har haft en udbredelse og et publikum, der har gjort brug af dem.² Og at man så tidligt som i 3.-2. årh. f.Kr. iværksætter en græsk oversættelse af de gammeltestamentlige tekster i skikkelse af Septuaginta, peger i samme retning. Begge dele, både kopiering og oversættelse, kræver kunnen og ressourcer, håndværksmæssige og intellektuelle såvel som økonomiske. Det kan alt sammen tages som et indicium på, at de gammeltestamentlige tekster har haft en udbredelse og en særlig status, selv om det ikke nødvendigvis udelukker, at andre tekster kan have haft en lignende status.

Men en nærmere bestemmelse af, hvilken status de har haft, og hvordan de har været brugt, kan ikke udledes af selve den omstændighed, at teksterne har været kopieret, og at de har været oversat. For at få et svar på det spørgsmål, må vi gå til tekster uden for Det Gamle Testamente fra århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse: først og fremmest de ikke-bibelske Qumranskrifter, Apokryfer og Pseudepigrafer samt Det Nye Testamente. Det følgende er ikke et forsøg på at være en fyldestgørende registrering af de steder, der vidner om Det Gamle Testaments status og brug ved slutningen af det andet tempels tid, men

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 15

Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status

red. Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche and Henrik Tronier

ISBN 978-87-635-0477-5 (print) 978-87-635-4440-5 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2006 (ebook 2016)

www.mtp.dk

jeg vil fremdrage de væsentligste steder fra dette materiale, der kan give informationer, og dermed forsøge nærmere at indkredse, i hvilken forstand gammeltestamentlige tekster kan siges at have status af autoritativ skrift. Her skal nævnes henvisninger til de gammeltestamentlige tekster som en særlig samling, brug af citater fra gammeltestamentlige tekster og fortolkninger af de gammeltestamentlige tekster.

Henvisninger til Det Gamle Testamente som særlig samling

I materialet findes der en række steder, der henleder læserens eller adressatens opmærksomhed på Det Gamle Testamente som en veldefineret, kendt størrelse, om hvis status og muligvis også om hvis omfang der formodes at herske konsensus mellem teksternes respektive forfattere og deres publikum. Med benævnelser, der nærmest har karakter af titler på den gammeltestamentlige skrifsamling, henvises der – ikke til specifikke perikoper eller tekster, men netop til Det Gamle Testamente som en form for samling eller tekstkorpus, med Metzgers udtryk som ”a collection of authoritative books”.

Fra Qumranteksterne³ fremhæves ofte *Udvalg af Lovens Gerninger* (4QMMT) som en tekst, der rummer en henvisning til de gammeltestamentlige tekster som samling. Vi finder her følgende udtryk: ”for at du skal granske i Moses’ bog og i profeternes bøger og hos David” (*bspr mwšh wbsprj hnbj’jm wbdwjd*) (C,10).⁴ Dette og de følgende steder indgår ofte i diskussionen om kanondannelse, og man har i formuleringen i 4QMMT ment at have det tidligste vidnesbyrd om den tredelte hebraiske kanon (således Qimron & Strugnell 1994:59.111-112),⁵ baseret på en tolkning af ”hos David” som en betegnelse for Salmernes Bog; man paralleliserer det da gerne med Luk 24,44: ”Alt det må opfyldes, som står skrevet om mig i Moseloven, hos profeterne og i salmerne (*panta ta gegrammena en tō nomō Mōyseōs kai tois prophētais kai psalmois*). Yderligere to tekster nævnes almindeligvis i samme åndedrag: Filon, *Om Det kontemplative Liv* (*De Vita Contemplativa* 25): ”love og ord, der er profeteret gennem profeterne, og hymner og de øvrige skrifter, hvorved indsigt og fromhed vokser og bliver fuldkommen” (*nomous kai logia thespisthenta dia prophētōn kai hymnous kai ta alla hois epistēmē kai eusebeia synauxontai kai teleiountai*),⁶ og prologen til Siraks Bog, hvor der dels tales om ”loven og profeterne og deres efterfølgere” (*tou nomou kai tōn prophētōn kai tōn allōn tōn kat’ autous ēkolouthēkotōn*), dels om ”loven og profeterne og de andre fædrene skrifter” (*tou nomou kai tōn prophētōn kai tōn allōn patriōn bibliōn*), ”loven og profetierne og de øvrige skrifter” (*autos ho nomos kai hai prophēteiai kai ta loipa tōn bibliōn*).

I de nytestamentlige skrifter er Luk 24,44 det eneste sted, som har en benævnelse af samlingen af de gammeltestamentlige skrifter, der afspejler den tredeling, der siden bliver den gængse i den jødiske tradition. Som oftest er der her tale om en todeling: loven og profeterne (*ho nomos kai hoi prophētai* (se Matt 5,17; 7,12; 11,13; 22,40; Luk 16,16; Joh 1,45; ApG 13,15; 24,14 og Rom 3,21), et udtryk som også findes i 2 Makk 15,9.⁷

Hvad enten man nu i disse betegnelser kan se konturerne af en to- eller tredelt kanon eller ej, afspejler de alle en opfattelse af en samling, der består af flere skrifter. Det samme gør den betegnelse, som hyppigt forekommer i de synoptiske evangelier (fx Matt 21,42; Mark 12,24; Luk 24,32) uden dog at begrænse sig til denne del af Det Nye Testamente, "Skrifterne" (*hai graphai*) eller – enkelte steder – "De hellige Skrifter" (*graphais hagiais* (Rom 1,2), *ta hiera grammata* (2 Tim 3,15), jf. "de hellige bøger" (*ta biblia ta hagia* (1 Makk 12,9)). Der er imidlertid en anden, hyppigt anvendt betegnelse, som netop ikke fremhæver dette aspekt af samling af flere skrifter, men derimod betoner enheden: udtrykket *hē graphē*, "Skriften". Især i Johannesevangeliet optræder denne betegnelse hyppigt (fx 2,22; 7,15; 7,38; 17,12; 19,28), men også i brevlitteraturen, den paulinske (fx Rom 4,3; 9,17; 1 Kor 4,6) såvel som den ikke-paulinske (fx 1 Tim 5,18; Jak 4,5), finder vi gentagne gange dette udtryk.⁸

Vi kan altså konkludere, at der i et bredt udsnit af materialet findes henvisninger til Det Gamle Testamente som en skriftsamling, som forudsættes læseren eller adressaten kendt på forhånd; både den indforståethed, hvormed forfatteren henleder læserens eller adressatens opmærksomhed på den, og den fortrolighed med teksterne, han tilsyneladende forventer af læserne, lader sig bedst forklare under forudsætning af, at der er en udbredt konsensus om de gammeltestamentlige teksters autoritative status.

Benyttelse af citater fra Det Gamle Testamente

Det Gamle Testaments autoritative status manifesterer sig ikke blot i disse overordnede generelle, uspecificerede henvisninger under de her nævnte benævnelser, men også i form af eksplicite citater fra gammeltestamentlige tekster, som forfatteren henter ind i sin tekst til at belyse eller underbygge sin argumentation, ofte indført i teksten gennem en introduktionsformel. Af og til gives der en eksplicit tolkning af citatet, men lige så tit er den implicit og fremgår af den sammenhæng, hvori citatet indgår. I kraft af denne praksis at benytte gammeltestamentlige citater, en praksis som kendes både fra Det Nye Testamente og fra Qumranmaterialet, er disse skrifter en vigtig kilde til Det Gamle Testaments tid-

ligste fortolkningshistorie. Også hvad angår fortolkningsmetode, kan der trækkes paralleller mellem de to samlinger.

Det er imidlertid ikke disse spørgsmål, der her skal diskuteres, hverken hvilke fortolkningsmetoder der anvendes, eller hvilket konkret indhold fortolkningen af de gammeltestamentlige citater indirekte eller direkte har.⁹ I denne sammenhæng, hvor det er de gammeltestamentlige teksters autoritative status, der er i fokus, er det derimod den måde, hvorpå citaterne indføres, der påkalder sig interesse. For den autoritative status afspejles ikke blot derved, *at* der finder en benyttelse af gammeltestamentlige citater sted, men også gennem den måde, hvorpå citaterne føjer sig ind i teksten. Det sidste kan desuden give en antydning af, hvad autoriteten baseres på; det skal jeg vende tilbage til nedenfor.

Da denne form for skriftbenyttelse er særdeles udbredt i de nytestamentlige skrifter, vil vi først behandle dem. Langt de fleste af de gammeltestamentlige citater, der optræder her, indføres gennem en introduktionsformel, der således klart adskiller citatet fra den nytestamentlige forfatters tekst i øvrigt. Det er karakteristisk, at en stor del af citaterne indledes med *gegraptai*, ”der står skrevet”, eller *graphē*, som i disse tilfælde bedst gengives med ”skriftsted” eller ”skriftord” (således DO), og det er ligeledes karakteristisk, at de som oftest optræder uden nærmere præcisering af, fra hvilken gammeltestamentlig kontekst citatet er hentet. Som undtagelser kan nævnes fx ApG 1,16, der præciserer, at det pågældende skriftord, *graphē*, er udsagt i forvejen af Helligånden gennem David, og nærmere specificeringer af *gegraptai* finder vi i fx Mark 1,2 (”hos profeten Esajas”); Luk 3,4 (”i bogen med profeten Esajas’ ord”); Joh 10,34 (”i jeres lov”); ApG 1,20 (”i Salmernes Bog”) og 13,33 (”i den anden salme”, den mest eksakte reference i Det Nye Testamente). Men disse præciseringer udgør kun en mindre del af det samlede antal steder, hvor et citat introduceres med *gegraptai* eller *graphē*; som oftest forbliver citatets ophavsmand anonym.

Der er dog en anden – tilsyneladende modsatrettet – tendens; i en lang række tilfælde er ophavsmanden til et udsagn fra en gammeltestamentlig tekst netop ikke anonym, men en navngiven skikkelse, Moses, David eller en af profeterne: Esajas, Jeremias, Hoseas, Joel eller Daniel (Matt 24,15, som udtrykkeligt omtaler Daniel som ”profet”). Men i introduktionsformler, hvor disse navngivne personer figurerer, er det typisk et ytringsverb, der indgår (fx *legein*, *lalein*, *eipein*, *rēthein*, *prophētein*, *krazein*, *kalein*, (”sige”, ”tale”, ”profetere”, ”råbe”, ”kalde”, men netop ikke ”skrive”) med den gammeltestamentlige figur som subjekt for talehandlingen, fx Mark 7,10 (”Moses har jo sagt”); Joh 12,39 (”for Esajas har også sagt”); ApG 2,25 (”Om ham siger David nemlig”). Dog optræder også både Gud og Helligånden som subjekt for talehandlingen, og i disse tilfælde er den

gammeltestamentlige figur da i reglen nævnt som medium,¹⁰ fx Matt 1,22 ("som Herren har talt ved profeten, der siger");¹¹ ApG 1,16 ("som Helligånden gennem Davids mund forud har sagt om Judas"); ApG 4,25 ("du, som har sagt ved Helligånden gennem din tjener, vor fader David"); 28,25-26 ("Med rette har Helligånden ved profeten Esajas talt til jeres fædre"). Vi kan altså konstatere, at når navngivne personer indgår i introduktionsformlerne, omtales de som personer, der udfolder oratorisk aktivitet, ikke litterær aktivitet. Den eneste undtagelse er Moses, som nogle få steder står som subjekt for verbet "skrive", *graphein*: Mark 12,19/Luk 20,28 ("Mester, Moses har foreskrevet os"); Rom 10,5 ("Om den retfærdighed, som kommer af loven, skriver Moses"), jf. et par steder i Johannes-evangeliet, som ganske vist ikke indeholder eksplicite citater, men hvor Moses omtales i rollen som skribent: "Ham, som Moses har skrevet om i loven" (Joh 1,45); "Havde I troet Moses, ville I have troet mig; for det var mig, han skrev om. Men tror I ikke hans skrifter, hvordan skal I så tro mine ord" (Joh 5,46-47).

Også fra Apokryferne kan der hentes eksempler på, at det er den mundtlige formidling af den guddommelige meddelelse, der fremhæves ved de gammeltestamentlige profeter. I Tobits Bog finder vi denne introduktionsformel: "jeg huskede de ord, profeten Amos udtalte mod Betel" (2,6), og i sin afskedstale henviser Tobit til "de ord fra Gud om Nineve, som Nahum talte" (14,4). I Baruks Bog indføres et profetcitat på denne måde: "sådan som du havde talt ved dine tjenere, profeterne" (2,20).

Inddrager vi nu de ikke-bibelske tekster fra Qumran, ser vi de samme tendenser som i Det Nye Testamente, men samtidig nuanceres billedet. At gammeltestamentlige tekster har autoritativ status, afspejles – ud over i de ovenfor nævnte referencer til det Gamle Testamente som samling af skrifter – i den udbredte benyttelse af eksplicite citater, der også forekommer i Qumrantekster, særlig i Damaskusskriftet (CD), Sekthåndbogen (1QS), Udvalg af Lovens Gerninger (4QMMT), Florilegium (4QFlor) og Melkisedektekten (11QMelch). Dertil kommer, at vi blandt Qumranskrifterne finder egentlige kommentarværker, de såkaldte *pesharim*, hvori en fortløbende gammeltestamentlig tekst, som oftest et profetskrift, citeres og udlægges. Dem skal jeg vende tilbage til nedenfor.

Ligesom i Det Nye Testamente er gammeltestamentlige citater i de ikke-bibelske Qumranskrifter oftest føjet ind i teksten gennem en introduktionsformel, og her finder vi den hebraiske ækvivalens til *gegraptai*, "der står skrevet", nemlig *'šr ktwb* (eller varianter heraf, fx *k'šr ktwb*, *kj ktwb* eller *hdbr'šr ktwb*), "som der står skrevet".¹² Ofte står den uden nærmere angivelse (fx CD 1,13; 5,1; 7,19; 9,5; 11,18.20; 1QS 5,15-17; 4QMMT B,27.77; C,12; 11QMelch 2,23), men som det er tilfældet i Det Nye Testamente, kan der også gives eksempler på en præcise-

ring af, hvilket skrift citatet er hentet fra, fx ”i profeten Esajas’, Amos’ søns, ord” (CD 7,10); i profeten ”Esajas’ Bog” (4QFlor fr. 1-3, 1,15); ”i profeten Ezekiels Bog” (4QFlor fr. 1-3, 1,16); ”i profeten Daniels Bog” (4QFlor fr. 1-3, 2,3); ”i Davids sange” (11QMelch 2,10).

Men introduktionsformlerne kan også indeholde et ytringsverbum (*'mr*, sige), sådan som det er tilfældet i Det Nye Testamente. Det gælder talrige steder i Damaskusskriftet, hvor citater indføres ved hjælp af introduktionsformlen *'šr 'mr*, *k'šr 'mr* eller *w'šr 'mr* (CD 7,8.16; 9,2; 10,16; 16,6). I nogle tilfælde er der en nærmere specificering af, hvem udsagnets ophavsmand er: fx ”Moses har sagt” (CD 5,8); ”om hvem Esajas sagde” (CD 6,8); ”om dem har Gud sagt” (CD 8,9); ”og som Moses har sagt” (CD 8,14). Også Melkisedelteksten kan nævnes i denne sammenhæng; ganske vist er teksten ikke intakt, men efter en plausibel rekonstruktion synes flere af citaterne at være introduceret med (*w*)*'šr 'mr* (fx 2,2.11), i nogle tilfælde med en præcisering af udsagnets ophavsmand, fx profeten Esajas (2,15).

Pesharim – Kommentarer til gammeltestamentlige bøger

At gammeltestamentlige tekster har karakter af autoritativ skrift allerede i det første århundrede før vor tidsregnings begyndelse, er kommentarværkerne fra Qumran, de såkaldte *pesharim* (plur. af *peshar*, udlægning), et helt håndgribeligt bevis på. *Pesharim* er en ganske veldefineret og homogen gruppe tekster med hensyn til form, indhold, vokabular, skriftsyn og fortolkningsmetode. De er fortolkninger af nogle af profetbøgerne og af salmerne, som øjensynligt er opfattet som et profetisk skrift. Passage for passage citeres det gammeltestamentlige skrift med efterfølgende udlægning af hver passage, typisk indledt med formelen: ”dets (eller ordets) udlægning” (*pšrw* eller *pšr hdb*). Fælles for disse kommentarværker, hvoraf Habakkukkommentaren (1QpHab) er det største og bedst bevarede, er den grundlæggende tanke, at Gud i fortiden har åbenbaret sig i profeternes ord. Profeterne selv forstod ikke deres egne ord fuldt ud, fordi Gud åbenbarede sig i hemmeligheder. At forstå den egentlige betydning af profetordene kræver en særlig gave eller indsigt, og den har Gud skænket den skikkelse, der i flere tekster går under betegnelsen Retfærdighedens Lærer. Udstyret med denne indsigt er han i stand til at forstå, at profetordene ikke drejer sig om profeternes egen tid, men derimod om de sidste tider, som netop er kommentarværkernes nutid, og til i detaljer at udlægge profetskrifterne i overensstemmelse med denne indsigt (jf. 1QHab 2,7-10; 7,1-8).¹³

På grundlag af ovenstående kan vi foreløbig konkludere, at materialet aflægger vidnesbyrd om, hvordan man i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse inden for forskellige grupperinger ”behandler” gammeltestamentlige tekster: man kopierer dem, oversætter dem, henviser til dem, citerer fra dem og udlægger dem. Tilsammen peger disse vidnesbyrd i retning af, at der har eksisteret en bevidsthed om de gammeltestamentlige teksters autoritative status. I den udviklingslinje, som Ulrich skitserer, litteratur – skrift – kanon, er det utvetydigt det midterste stadium, som er afspejlet i det materiale, der her er inddraget. Transformationen fra litteratur til skrift har fundet sted,¹⁴ men derimod er der ikke noget, der entydigt peger i retning af, at transformationen fra skrift til kanon er sket; der synes ikke at være holdepunkter for antagelsen af en lukket liste og en sondring mellem tekster indenfor og tekster udenfor, det som for Ulrich var det vigtigste kriterium for, at man kan tale om en kanon. Nok er der en opfattelse af, at de gammeltestamentlige tekster udgør en samling, men netop en samling af autoritative tekster, ikke en autoritativ samling af tekster.

Autoritetens forankring

Det rejser nu det spørgsmål, hvad autoriteten forankres i, og det første svar, der melder sig, er, at det er selve *skriftligheden*, der forlener de gammeltestamentlige tekster med autoritet. For de nytestamentlige teksters vedkommende så vi, hvordan både henvisninger til Det Gamle Testamente som samling og introduktion af citater fra gammeltestamentlige tekster var domineret af ord, der er knyttet til skriftlighed: ”Skrift”, ”skrifterne”, ”der står skrevet”, og vi bemærkede også, at der i de tilfælde som oftest ikke er nogen nærmere specificering. ”Skrift” eller ”skrifterne”, som de nytestamentlige forfattere anvender næsten som en form for titel på samlingen af tekster, er i sig selv neutrale og indholdstomme betegnelser, der udelukkende hæfter sig ved skriftligheden som form; de afslører intet om teksternes forfatter, deres indhold eller genre. Hvad der kvalificerer teksterne til at besidde den autoritet, som de er forlenet med, synes alene at være den omstændighed, at de er skriftligt fikseret.¹⁵ I kraft af at være ”Skrift” er de en autoritet. Skriften selv kan derfor omtales som en størrelse, der er genstand for tro (Joh 2,22), og som noget, læserne opfordres til at holde sig til (1 Kor 4,6), ja Skriften selv kan ligefrem optræde som en person, udstyret med både synssans og talegaver: i Gal 3,8 hedder det, at ”Skriften forudså” (*proudousa de hē graphē*), det nævnes flere steder, at Skriften taler, fx Rom 4,3: ”For hvad siger Skriften” (*ti gar hē graphē legei*), og at Skriften endda kan tale til en person, fremgår af Rom 9,17: ”Skriften siger jo til Farao” (*legei gar hē graphē tō Pharaō*). Skriften selv

udfylder her rollen, som ellers typisk tildeles den særligt udrustede formidlerskikkelse, Moses, David, en af profeterne eller Helligånden.¹⁶

Også i den konkrete skriftbenyttelse i form af citering af et skriftsted finder vi denne tendens til at knytte autoriteten til skriftligheden. Det gælder ikke blot i de nytestamentlige tekster, men også i Qumranmaterialet er det en udbredt praksis at introducere citater gennem (varianter af) formelen ”der står skrevet”, ofte uden nærmere præcisering.

Man kunne forvente, at denne stærke betoning af skriftligheden som det, autoriteten er forankret i, var kædet sammen med en interesse for på den ene side en fast, uforanderlig og entydig *tekstform* og på den anden side teksternes *forfatter*. Det er imidlertid ikke tilfældet. Både bibelhåndskrifterne fra Qumran og brugen af bibelcitater i de ikke-bibelske tekster samt i Det Nye Testamente vidner om en mangfoldighed af tekstformer; der er intet, der tyder på, at Skriftens autoritet, som den er afspejlet i Qumranskrifterne og de nytestamentlige skrifter, er knyttet til en bestemt tekstform (jf. Ulrich 1999:12.93). Fx røber Habakkukbogens forfatter kendskab til en alternativ tekstform til den, han selv citerer, ved at inddrage den i sin udlægning, vel at mærke uden at tage afstand fra den (1QpHab 11,9-15, jf. Ejrnæs, Holst & Müller 2003:237.264), og i Det Nye Testamente citeres Hab 2,4 i to forskellige former af henholdsvis Paulus og Hebræerbrevets forfatter (Rom 1,17; Gal 3,11 og Hebr 10,38). Og lige så lidt som autoriteten er kædet sammen med en bestemt tekstform, lige så lidt er den knyttet til forfatteren. Refleksioner over, hvem der er forfattere til de autoritative tekster forekommer kun sjældent; som oftest forbliver de anonyme. Det gælder også i de tilfælde (særlig i Qumranmaterialet), hvor formelen ”som der står skrevet” er kædet sammen med en angivelse af, fra hvilket skrift (”Moses’ lov”; ”Esajas’ Bog”; ”Davids sange”) citatet er taget. Personerne fremhæves her ikke som egentlige forfattere, men som personer, der har lagt navn til bøger, fordi de indeholder deres (talte) ord. Autoriteten er således ikke baseret på forfatterspørgsmål.

Det skal dog bemærkes, at materialet rummer få, sporadiske henvisninger til gammeltestamentlige skikkelsers litterære virksomhed. Her finder vi i hvert fald *ansatser* til den senere tradition om disse skikkelser som forfattere til de gammeltestamentlige skrifter. I Det Nye Testamente er Moses som nævnt den eneste af de navngivne gammeltestamentlige skikkelser, der hævdes at udfolde litterær aktivitet, mens det i Qumranmaterialet også siges om både nogle af profeterne og David, fx CD 19,7: ”det ord, der står skrevet ved profeten Zakarias’ hånd”; 1QpHab 7,1-2: ”Og Gud sagde til Habakkuk, at han skulle skrive det ned, som skulle komme over den sidste slægt”; 11QPs^a 27,4-5: ”Og Jahve gav ham [David] en forstandig og lysende ånd, så han skrev lovsange”.¹⁷

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 15

Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status

red. Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche and Henrik Tronier

ISBN 978-87-635-0477-5 (print) 978-87-635-4440-5 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2006 (ebook 2016)

www.mtp.dk

En direkte omtale af Moses' skribentvirksomhed findes kun ganske sporadisk i Qumranmaterialet. Der hentydes til den i den fragmentariske tekst 4Q470 3,6: ”og Moses skrev, da han talte ”, og i den tekst, der går under betegnelsen *Himmellysens Ord*, hedder det: ”som Moses skrev, og dine tjenere profeterne” (4Q504, fr. 1-2 3,13). Hvad det er, Moses ”skrev”, kan ikke afgøres på grund af teksternes fragmentariske karakter, men antagelig er det som i Det Nye Testamente loven. At det er Gud, der egenhændigt har forestået nedskrivningen af bestemmelser i pagten, er antydnet i *Bønner til Højtiderne*: ”og din højre hånd skrev for at lade dem kende herlighedens belæringer og de evige gerninger” (1Q34 fr. 3 2,7),¹⁸ selv om det er uklart, hvad der sigtes til.

Der er dog et markant sted i Jubilæerbogen (som også er repræsenteret i Qumranmaterialet i form af hebraiske fragmenter), der fremhæver Moses' skribentvirksomhed. I indledningen til Jubilæerbogen omtales det, at Gud befaler en engel at nedskrive beretningen fra skabelsen (1,27), og englen befaler Moses at skrive den af (2,1). Her finder vi altså den forestilling, som hverken kan spores i Det Nye Testamente eller i Qumranmaterialet i øvrigt (endsige i Det Gamle Testamente selv), at Moses' litterære virksomhed omfatter mere end loven.¹⁹

Men selv om vi i materialet kan finde sådanne forestillinger om de gammeltestamentlige skikkelsers litterære aktivitet, tyder det samlede materiale ikke på, at det har aftvunget nogen særlig interesse, hvem der er forfatter til de gammeltestamentlige tekster. Det afgørende er ikke, *hvem* der har skrevet dem, men *at* de er skrevet. Det er først senere, at forfatterspørgsmålet påkalder sig egentlig opmærksomhed.

Dette er som nævnt én tendens – og vel at mærke en markant tendens: at de gammeltestamentlige teksters autoritet forankres i *skriftligheden*. Men billedet er imidlertid ikke helt så entydigt. Som det er fremgået ovenfor, kan der også i materialet spores den tendens, at de gammeltestamentlige skrifter har autoritet i kraft af, at de rummer ord, som en navngiven gammeltestamentlig skikkelse, Moses, David, Esajas, Daniel m.fl., har *talt*. Her er autoriteten altså forankret i *mundtlighed* og det i dobbelt forstand. For ofte siges det eksplicit, at disse skikkelser i udfoldelse af deres oratoriske aktivitet er formidlere af en guddommelig, mundtlig meddelelse, så i sidste instans er autoriteten altså begrundet i, at udsagnet er Guds talte ord, formidlet mundtligt gennem en særlig udrustet person.

Det materiale, som her er inddraget i forsøget på at indkredse de gammeltestamentlige teksters autoritative status i århundrederne omkring vor tidsregnings begyndelse, afspejler således en tvetydighed i spørgsmålet om autoritetens forankring. På den ene side finder vi en tendens til at betone skriftligheden i sig selv som det, der giver de autoritative skrifter deres autoritet. Her er autoriteten ikke

primært knyttet til nogen person; forfatterne påkalder sig kun sjældent interesse. De gammeltestamentlige tekster besidder autoritet, ikke i kraft af de personer, der har skrevet dem, men i kraft af, at de er skrevet – at de er *Skrift*. På den anden side finder vi en tendens til at påberåbe sig markante gammeltestamentlige personer: Moses, profeterne og David. De fremstilles typisk som personer, der som medium for Guds tale udfolder oratorisk virksomhed, ikke litterær virksomhed. Her er autoriteten altså bundet til mundtlighed. De gammeltestamentlige tekster besidder autoritet, ikke i kraft af, at de er skrevet, men i kraft af, at de indeholder *talte ord* af særlig udrustede personer, som mundtligt formidler det guddommelige mundtlige budskab. Der synes således at bestå et komplekst forhold mellem skriftlighed og mundtlighed. Der hvor autoriteten forankres i skriftligheden, er ophavsmanden (hvem der har skrevet) uden for synsfeltet; der hvor autoriteten forankres i mundtligheden, sættes der fokus på ophavsmanden (hvem der har talt).

Nu vil vi forlade de tekster uden for Det Gamle Testamente, som jeg indtil nu har haft inden for synsfeltet. Vi vil afslutningsvis gå til Det Gamle Testamente selv og lade det kaste lys over problemstillingen, idet jeg vil skitsere det billede, der her tegner sig af forholdet mellem skriftlighed og mundtlighed, herunder overveje, hvilke refleksioner og forestillinger Det Gamle Testamente rummer om teksters autoritet.

Mundtlighed og skriftlighed i Det Gamle Testamente

I det univers, som de gammeltestamentlige tekster opruller, er det først og fremmest det talte ord, der er medium for kommunikation, sådan som det ofte er påpeget. Lange passager i de gammeltestamentlige skrifter er formet som taler, enten som monologer eller som dialoger. Fx udgøres hovedparten af 5 Mosebog af Moses' afskedstale til israelitterne; hele Højsangen og størstedelen af Jobs Bog er formet som dialoger mellem de implicerede, og også i den narrative litteratur indgår direkte tale som en særdeles vigtig bestanddel (jf. Kvanvig 1999:224-228).

Det er imidlertid ikke kun mennesker, der i det gammeltestamentlige univers kommunikerer med hinanden ved hjælp af det talte ord; også kommunikationen mellem Gud og mennesker er mundtlig. Det afspejles i de gammeltestamentlige salmer, typisk i bøn- og klagesalmerne, der har form af menneskers henvendelse til Gud: ”Jeg råber (*qr'*) til dig, for du vil svare (*'nh*) mig, Gud, vend dit øre mod mig, hør (*šm'*) mine ord” (Sl 17,6). Det ”jeg”, der taler, er salmisten, der råber, beder og klager til Gud – og forventer, at Gud hører og svarer. Men kommunika-

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 15

Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status

red. Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche and Henrik Tronier

ISBN 978-87-635-0477-5 (print) 978-87-635-4440-5 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2006 (ebook 2016)

www.mtp.dk

tionen kan også gå den anden vej: det ”jeg”, der taler, er Gud, der henvender sig til mennesket, individuelt eller kollektivt. Denne grundform finder vi i to sammenhænge i den gammeltestamentlige litteratur: i lovstoffet og i profetlitteraturen. Den gammeltestamentlige lovgivning prætenderer således at være *gudstale* henvendt til de forsamlede israelitter: ”Gud talte (*dbr*) alle disse ord: Jeg er Jahve, din Gud, som førte dig ud af Egypten, af trællehuset. Du må ikke have andre guder end mig” (2 Mos 20,1-3). Det er befalinger fra en guddommelig part til en menneskelig part, fra et ”jeg” til et ”du” eller ”I”, og det gælder også, selv om Moses optræder som mellemmand; han har til opgave mundtligt at viderebringe til israelitterne, hvad Gud har sagt til dem, fx 3 Mos 1,1-2: ”Jahve kaldte på Moses og talte (*dbr*) til ham fra Åbenbaringsteltet. Han sagde (*le'mor*): Tal (*dbr*) til israelitterne og sig (*'mr*) til dem: Når nogen af jer vil bringe Jahve en gave, skal den gave, I bringer, være et stykke kvæg, enten hornkvæg eller småkvæg.”

På samme måde har den profetiske litteratur denne jeg-du grundstruktur; også her er ”jeg’et” Gud, som i tale henvender sig til et ”du” eller et ”I”, formidlet gennem en menneskelig størrelse, profeten. De gammeltestamentlige profeter insisterer på, at deres budskab ikke er deres eget, men ord, som de har fået meddelt af Jahve, og som de har fået til opgave at formidle til adressaterne, israelitterne, netop som direkte gudsstale: ”Jeg (nemlig Jahve, ikke profeten) hader og forkaster jeres fester, jeg bryder mig ikke om jeres festdage. Når I bringer mig jeres brændofre og afgrødeofre, tager jeg ikke imod dem, og måltids ofre af jeres fedekvæg vil jeg ikke se ... Så fører jeg jer bort til et sted på den anden side af Damaskus, siger Jahve (*'āmar jhwh*)” (Amos 5,21-22.27).

Også den narrative litteratur véd af mundtlig kommunikation mellem mennesker og Gud. Lange passager er netop formet som sådanne dialoger, fx de mange samtaler mellem Jahve og Abraham i 1 Mosebog, og at oratorisk aktivitet er et markant træk ved det gammeltestamentlige gudsbillede, understreges også af, at den første handling, der berettes om i Det Gamle Testamente, er en talehandling med Gud som subjekt: *wajjo'mær 'əlohîm*: ”Og Gud sagde” (1 Mos 1,3).²⁰

Således er det først og fremmest en mundtlighedskultur, der aftegner sig i det gammeltestamentlige univers. Det betyder imidlertid ikke, at forestillingen om skriftlig kommunikation ligger helt uden for den gammeltestamentlige horisont. Flere steder omtales skriftligt materiale bl.a. i form af breve (fx 2 Sam 11,14-15), juridiske dokumenter (fx 5 Mos 24,1; Jer 32,10; Job 31,35), krøniker (1 Kong 11,41; 14,19) og kongelige edikter (fx Est 8,5-14) (jf. *ThWAT* IV:390-392). Men i forhold til den fremtrædende plads, det talte ord har som kommunikationsmiddel, er det en forholdsvis tilbagetrukken rolle, den skriftlige kommunikation spiller (jf. Barr 1983:5; Niditch 1997:5).²¹

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 15

Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status

red. Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche and Henrik Tronier

ISBN 978-87-635-0477-5 (print) 978-87-635-4440-5 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2006 (ebook 2016)

www.mtp.dk

Også den guddommelige meddelelse kan antage skriftlig form. Selv om den forestilling dominerer, at udsagn fra Gud videregives *mundtligt* gennem en menneskelig mediator, kommer det dog flere steder til udtryk i de gammeltestamentlige tekster, at den guddommelige meddelelse formidles *skriftligt*; flere steder i profetlitteraturen omtales, at Gud giver profeten befaling om at nedskrive en meddelelse med det formål at sikre den for fremtiden (fx Es 8,1; 30,8; Jer 36; Hab 2,2) (jf. *ThWAT* IV:392). Disse steder afspejler altså både refleksioner over skriftliggørelsen af de profetiske orakler og en bevidsthed om, at budskabet dermed løsrives fra den situation, det angiveligt hører hjemme i (profetens tids- og stedbundne forkyndelse til konkrete adressater), og retter sig mod kommende generationer ("så det står der til kommende tider, et vidne for evigt og altid" (Es 30,8).

Er der således ansatser til en forestilling om, at den guddommelige meddelelse kan antage skriftlig form med profeterne i rollen som formidlere, er det dog først og fremmest lovens skriftliggørelse, der reflekteres over: Moses får befaling om at skrive ordene ned (2 Mos 24,4; 34,27-28, jf. 5 Mos 31,24), flere steder henvises der til, at Jahve egenhændigt har nedfældet budene på de to stentavler (2 Mos 24,12; 31,18; 32,15-16; 34,1; 5 Mos 4,13; 5,22; 9,10; 10,2.4; 2 Kong 17,37),²² og at de guddommelige befalinger er indeholdt i en *bog (sepær)*, så de stadfæstes for eftertiden, omtales jævnligt, fx 5 Mos 28,58.61; 30,10; 31,24-29; Jos 8,31; 2 Kong 14,6. Dertil kommer, at der gang på gang (ikke mindst i det deuteronomistiske historieværk) henvises til, at "der står skrevet" i Moses' lov(bog) eller "i denne (lov)bog"; det sker med anvendelse af termen *hakkātûb* eller varianter heraf som *kakkātûb*, *kâl-hakkātûb*, *k^lkâl-hakkātûb* (fx 5 Mos 28,58; 30,10; Jos 1,8; 23,6; 1 Kong 2,3; 2 Kong 14,6; jf. 1 Krøn 16,40; 2 Krøn 25,4; 35,26). Med denne betoning af, at det er skrevet, kan vi se ansatsen til forestillingen om, at gammeltestamentlige teksters autoritet forankres i deres skriftlighed, sådan som det afspejles i tekster uden for Det Gamle Testamente. Men netop kun ansatser. For dels ledsages formlen "der står skrevet" i de gammeltestamentlige tekster af en "kildeangivelse" ("i Moses' lovbog" e.l.) til forskel fra både Det Nye Testamente og Qumrantekster, hvor formlen i reglen står uden nogen nærmere specificering, dels er det kun – eller i hvert fald overvejende – Mosesloven, hvis autoritative status er knyttet til dens skriftlighed. Ganske vist er der nogle få steder inden for Det Gamle Testamente selv, der rummer profetцитater eller -allusioner; den henvisning til "bøgerne", som vi finder et af disse steder (Dan 9,2ff.), afspejler naturligvis refleksioner over skriftliggørelsen af den profetiske forkyndelse. Men autoriteten er ikke knyttet til skriftligheden i sig selv på samme måde, som det er tilfældet ved henvisningerne til, at "der står skrevet"; snarere er det i kraft af

deres indhold, der angiveligt er ”Jahves ord til profeten Jeremias”, at de omtalte bøger i Dan 9 har autoritet. Det andet sted i Det Gamle Testamente, hvor der optræder et profetcitat (nemlig Jer 26,18, der citerer Mika 3,12), er det udtrykkeligt Mikas mundtlige formidlerrolle, der omtales i introduktionsformlen: ”Dengang Hizkija var konge i Juda, profeterede (*nb'*) Mika fra Moreshet for alle judæerne og sagde (*'mr*).” Når Daniel og Jeremias altså henviser til andre profetskrifter som autoritative, er det ikke profetskrifternes skriftlighed, de forankrer autoriteten i.

De gammeltestamentlige tekster afspejler altså tilsyneladende den samme tvetydighed i forholdet mellem mundtlighed og skriftlighed, som vi kunne spore i materialet uden for Det Gamle Testamente. Imidlertid synes Det Gamle Testamente at rumme en forestilling om, at en sammenhæng mellem de to størrelser kan etableres gennem en dobbelt *transformation*. Først transformeres det talte til det skrevne. De ord, som Moses får befaling af Gud om at nedskrive, eller som Gud selv nedskriver, er netop de ord, som er talt: ”Disse ord talte (*dbr*) Jahve til hele jeres forsamling på bjerget, inde fra ilden, omgivet af skyer og mulm, med høj røst og uden at føje mere til, og han skrev (*ktb*) dem på to stentavler, som han gav mig” (5 Mos 5,22, jf. 2 Mos 24,3-4; 34,27; 5 Mos 9,10). Også den befaling om nedskrivning af profetordene, som lejlighedsvis omtales i profetlitteraturen, er en befaling om at transformere det mundtlige budskab; det vidner fx Jer 36,2 om: ”Tag en bogrulle, og skriv (*ktb*) alle de ord i den, som jeg har talt (*dbr*) til dig mod Israel og Juda og alle folkene, fra dengang jeg begyndte at tale (*dbr*) til dig i Josijas dage indtil i dag.” I deres udgangspunkt er profetorakler gudstale (*n^e'ûm jhwh*). Det talte transformeres til det skrevne med det formål at bevare den guddommelige meddelelse for eftertiden.

Dernæst transformeres det skrevne til det talte. Det afspejles nogle markante steder i Det Gamle Testamente, hvor oplæsningen af Moseloven tematiseres: Jos 8,30-35; 2 Kong 22-23 og Neh 8; 9; 13. På Ebals bjerg, hvor hele Israel er forsamlet, læser (*qr'*) Josva ”alle lovens ord, velsignelsen og forbandelsen, nøjagtigt som det var foreskrevet (*k^ekål-hakkâtûb*) i lovbogen” (Jos 8,34). Efter at lovbogen (eller pagtsbogen) under kong Josijas regeringstid er fundet og læst op for kongen, foranstalter han en offentlig oplæsning (*qr'*) af den i templet og forpligter de forsamlede på overholdelsen af den (2 Kong 23,1-3). Et lignende scenarie finder vi i Nehemias' Bog, hvor den skriftlærde Ezra foranstalter gentagne offentlige oplæsninger (*qr'*) af loven (med ledsagende forklaring) i nærvær af de hjemvendte israelitter i Jerusalem (Neh 8,8), som reagerer på det, de hører, med gråd (v. 9-10) og syndsbeholdelse (kap. 9). Gennem oplæsningen mundtliggøres

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 15

Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status

red. Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche and Henrik Tronier

ISBN 978-87-635-0477-5 (print) 978-87-635-4440-5 (ebook)

© Museum Tusculanums Forlag og forfatterne 2006 (ebook 2016)

www.mtp.dk

den autoritative tekst (Moseloven) og omdannes dermed til aktuel *forkyndelse*. Det skrevne transformeres til det talte med det formål at gøre det nærværende og forpligtende for den forsamlede tilhørerskare.²³ Det skrevne får dermed den funktion at være mediator mellem den fortidige forkyndelse til den fortidige menighed og den nutidige (eller fremtidige) forkyndelse til den nutidige (eller fremtidige menighed). Det samlede materiale gør det nærliggende at konkludere, at det netop er heri, det skrives eller Skriftens autoritet forankres.

Noter

¹ Jeg bruger i denne artikel betegnelsen gammeltestamentlige tekster/Det Gamle Testamente i betydningen: de 39 skrifter, der udgør den jødiske bibel og – i protestantisk tradition – er del af den kristne, vel vidende at betegnelsen er en anakronisme i den periode, der her er behandlet.

² Om skriftlighedens udbredelse i antikkens samfund se Ong 1989, Niditch 1997.

³ Som tekststudgave til Dødehavsskrifterne er benyttet D.W. Parry & E. Tov (eds.), *The Dead Sea Scrolls Reader*. Part 1-6, Leiden, Boston: Brill 2004-2005.

⁴ Oversættelsen er J. Høgenhavens (i Ejrnæs, Holst & Müller 2003:175). Det skal nævnes, at teksten ikke er intakt, og at rekonstruktionen derfor er behæftet med usikkerhed (se Ulrich 2003).

⁵ Dette afvises af Ulrich (2003).

⁶ Filoncitatet er efter *Philo IX*. The Loeb Classical Library 1960 [1941], s. 25, den danske oversættelse er M. Müllers (i Ejrnæs, Holst & Müller 2003:551).

⁷ Måske kan vi se en afspejling af betegnelsen "loven og profeterne" i Qumranmaterialet, nemlig IQS 1,2-3; 8,15-16 og CD 7,15-17, jf. Beckwith 1988:40. En sammenstilling af de to størrelser findes i Det Gamle Testamente et enkelt sted, nemlig 2 Kong 17,13 (Trebolle Barrera 1994:105 n22).

⁸ Til disse benævnelser, se Beckwith 1988:39-40.

⁹ Til denne side af sagen, se Ejrnæs og Holm-Nielsen 1996.

¹⁰ Et eksempel på, at en introduktionsformel ikke omtaler noget medium, finder vi i Hebr 3,7: "Derfor, som Helligånden siger." I den forbindelse skal også nævnes Hebr 1,5.6.7.13. I disse vers introduceres gammeltestamentlige citater med et ytringsverb (eipen, legei, eirēken), ganske vist uden eksplicit subjekt, men sammenhængen taler for, at det er Gud, der er det implicite subjekt.

¹¹ Den typiske introduktionsformel i Matthäusevangeliet er den, vi finder fx i 4,14: "for at det skulle opfyldes, som er talt ved profeten Esajas, der siger", hvor det ganske vist ikke siges eksplicit, hvem der er agens; men at det er Gud, er en nærliggende tanke, jf. at det første af Matthæus' opfyldescitater indføres med denne formel: "Alt dette skete, for at det skulle opfyldes, som Herren har talt ved profeten, der siger" (1,22).

¹² Derimod er der ingen ækvivalent til NT's *graphē*, hverken som introduktionsformel eller som betegnelse for de gammeltestamentlige skrifter. Heller ikke pluralisformen *graphai* har nogen ækvivalent i Qumranmaterialet. Et nomen *ktb* har kun tre forekomster (jf. Abegg et al. 2003:391): i Kobberullen (3Q15) 12,11 i betydningen afskrift, i 4QHalakhah A (4Q264a) om skrift i betydningen skrivemåde og i 4Q509 fr. 97-98 1,9-10 i en tekst, der ikke er intakt, men som rekonstrueret rummer udtrykket "din højre hånds skrift/skrivning".

¹³ Jf. Ejrnæs 2002:121-125; Ejrnæs, Holst & Müller 2003:217-221.

¹⁴ Som et illustrativt eksempel kan nævnes den opfattelse af Salmernes Bog, som afspejler sig i materialet. Det fremgår nemlig både af nytestamentlige tekster og af Qumrantekster, at Salmernes Bog opfattes som profeti, dvs. som Guds ord, og ikke som menneskers ord til Gud. Dermed er transformationen fra litteratur til autoritativ skrift sket, jf. Ulrich 2002:24 og Ejrnæs 2002.

¹⁵ Bortset fra den antydning, der ligger i betegnelsen "De hellige Skrifter", der som nævnt forekommer to steder i Det Nye Testamente, Rom 1,2 og 2 Tim 3,15.

¹⁶ En lignende opfattelse findes i rabbinisk litteratur, jf. *ThWAT* IV:392.

¹⁷ Teksten, som denne passage indgår i, er den såkaldte *Davids kompositioner*, en prosatekst, der står i slutningen af det store salmemanuskript fra hule 11. Se Ejrnæs, Holst & Müller 2003:425-429.

¹⁸ Oversættelsen er S. Holsts (i Ejrnæs, Holst & Müller 2003:387).

¹⁹ Jub 30,12 afspejler en opfattelse af 1 Mos. som noget, Gud har *skrevet* (se Beckwith 1988:45).

²⁰ *wajjo'mær* er den første konsekutiv imperfekumsform, der optræder i 1 Mosebog, og angiver dermed den første handling, der berettes om, idet hovedlinjen i den fremadskridende handling i hebraiske fortællinger meddeles i denne verbalform, jf. Kvanvig 1999:224-228, som her trækker på den italienske sprogforsker A. Niccaccis syntaktiske analyser.

²¹ Det afspejles tydeligt, hvis man sammenligner forekomsterne af "ytringsverber" og "skriveverber". 'mr, "sige" er med sine 5282 forekomster det hyppigst forekommende verbum i Det Gamle Testamente (*THAT* I:212), mens verbet *dbr* optræder i alt 1135 gange (*THAT* I:435-436). Til sammenligning har verbet *ktb*, "skrive", 222 forekomster (*ThWAT* IV:387).

²² At Gud udfolder litterær aktivitet, fremgår også af forestillingen om livets bog, hvori Gud foretager optegnelser (Sl 69,29; jf. 87,6; 139,16; 149,9; 2 Mos 32,32; Es 4,3; Dan 12,1). I denne sammenhæng kan også nævnes i Dan 5, hvor der berettes om skriften på væggen, som er udført af en menneskehånd, sendt af Gud (5,24) (jf. Niditch 1997:79-80; *ThWAT* IV:394-395).

²³ At de gammeltestamentlige skrifter oplæses (og udlægges og diskuteres) i en forsamling eller menighed, er en forestilling, der også afspejles i Det Nye Testamente: Luk 4,17ff.; ApG 13,15, jf. ApG 17,3-4. Inden for Qumranmaterialet kan man henvise til 1QSa 1,4-5; jf. 1QS 6,7.

Litteratur

Abegg M.G. et al. 2003, *The Dead Sea Scrolls Concordance 1. The non-biblical Texts from Qumran*, Leiden: Brill.

Barr, J. 1983, *Holy Scripture. Canon, Authority, Criticism*, Oxford: Clarendon Press.

Beckwith, R.T. 1988, Formation of the Hebrew Bible, in: Mulder, M.J. & H. Sysling (eds.), *Mikra. Text, Translation, Reading and Interpretation of the Hebrew Bible in Ancient Judaism and Early Christianity*, Assen/Maastricht: Van Gorcum. Philadelphia: Fortress Press, 39-86.

Botterweck G.J., H. Ringgren & H.-J. Fabry (eds.) 1984, *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (ThWAT)*, Band IV, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: Verlag W. Kohlhammer.

Ejrnæs, B. & S. Holm-Nielsen 1996, Som der står skrevet ... Om skriftbenyttelse og skriftudlægning i Dødehavsskrifterne og i Det Nye Testamente, in: Fatum, L. & M.

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 15

Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status

red. Troels Engberg-Pedersen, Niels Peter Lemche and Henrik Tronier

ISBN 978-87-635-0477-5 (print) 978-87-635-4440-5 (ebook)

© Museum Tusculanums Forlag og forfatterne 2006 (ebook 2016)

www.mtp.dk

- Müller (eds.), *Tro og historie. FS Niels Hyldahl*, Forum for Bibelsk Eksegese 7, København: Museum Tusulanums Forlag, 47-68.
- Ejrnæs, B., S. Holst & M. Müller (eds.) 2003, *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne*. 2. udvidede og reviderede udgave, København: Forlaget Anis.
- Ejrnæs B. 2002, Brugen af Salmernes Bog i Andet Tempels tid, in: Holt, E.K. & K. Nielsen, *Dansk Kommentar til Davids Salmer I*, København: Forlaget Anis, 105-125.
- Jenni, E. & C. Westermann 1971, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (THAT)*, Band I, München: Chr. Kaiser Verlag. Zürich: Theologischer Verlag.
- Kvanvig, H.S. 1999, *Historisk Bibel og bibelsk historie. Det gamle testaments teologi som historie og fortelling*, Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- McDonald, L.M. & J.A. Sanders (eds.) 2002, *The Canon Debate*, Peabody: Hendrickson.
- Niditch, S. 1997, *Oral World and Written Word. Ancient Israelite Literature*, London: CPOK.
- Ong, W.J. 1989 [1982], *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, London: Routledge.
- Qimron, E. & J. Strugnell 1994, *Discoveries in the Judaean Desert X. Miqsat Ma'ase ha-Torah*, Oxford: Clarendon Press.
- Trebolle Barrera, J. 1994, The Authoritative Functions of Scriptural Works at Qumran, in: Ulrich, E. & J. Vanderkam (eds.), *The Community of the Renewed Covenant. The Notre Dame Symposium on the Dead Sea Scrolls*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 95-110.
- Ulrich, E. 1999, *The Dead Sea Scrolls and the Origins of the Bible*, Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- Ulrich, E. 2002, The Notion and Definition of Canon, in: McDonald & Sanders 2002:21-35.
- Ulrich, E. 2003, The Non-attestation of a Tripartite Canon in 4QMMT, *CBQ* 65:202-214.